

Дослідження, розробки, проекти
з питань публічного управління та адміністрування

УДК 354:328.185

Атаманчук Павло Петрович

аспірант

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Атаманчук Павел Петрович

аспірант

Национального технического университета «Днепроvская политехника»

Atamanchuk Pavlo

Graduate Student of the

Dnipro University of Technology

ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР ЯКОСТІ ЖИТТЯ

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ

EMPIRICAL DIMENSION OF QUALITY OF LIFE

***Анотація.** Розглянуто емпіричні методи вимірювання якості життя населення. Доведено необхідність агрегування системи показників якості життя різних років та у різних регіонах при можливому збереженні достатньої повноти охоплення нею багатогранної характеристики досліджуваного поняття.*

Визначено зміст категорії «якість життя» як інтегративного соціально-економічного показника, який синтезує об'єктивні дані та суб'єктивні соціологічні виміри. Об'єктом розгляду виступає населення тієї або іншої території в цілому, і в цьому випадку реєструються об'єктивно існуючі процеси і фактори, відбиті в соціальній статистиці. Об'єктивна складова якості життя тут проявляється як сукупність статистичних показників, що реєструють положення населення в

стратифікованому соціально-економічному просторі певної території. Обґрунтовано, що якість життя населення можливо розглянути за допомогою фіксації суб'єктивних відчуттів населення у вигляді певного цілісного показника задоволеності людиною умовами життєзабезпечення, своїм життям у цілому.

Визначено, що об'єктивна модель призначена для уяви про якість життя як результат комбінації різних статистичних показників: рівня злочинності, безробіття, забруднення навколишнього середовища тощо, суб'єктивна модель призначена для відображення суб'єктивних відчуттів індивідів, що формуються на основі рівня інтелектуального розвитку індивіда, його життєвого досвіду, емоційного стану тощо. У дослідженнях якості життя необхідно враховувати складний характер взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних умов життя.

Ключові слова: публічне управління, органи публічної влади, якість життя, моніторинг.

Анотація. Рассмотрены эмпирические методы измерения качества жизни населения. Доказана необходимость агрегирования системы показателей качества жизни разных лет и в разных регионах при возможном сохранении достаточной полноты охвата нею многогранной характеристики изучаемого понятия.

Определено содержание категории «качество жизни» как интегративного социально-экономического показателя, синтезирующего объективные данные и субъективные социологические измерения. Объектом рассмотрения выступает население той или иной территории в целом, и в этом случае регистрируются объективно существующие процессы и факторы, отраженные в социальной статистике. Объективная составляющая качества жизни здесь проявляется как совокупность статистических показателей, регистрирующих положения

населения в стратифицированном социально-экономическом пространстве определенной территории. Обосновано, что качество жизни населения можно рассмотреть посредством фиксации субъективных ощущений населения в виде определенного целостного показателя удовлетворенности человеком условиями жизнеобеспечения своей жизнью в целом.

Определено, что объективная модель предназначена для представления о качестве жизни как результат комбинации различных статистических показателей: уровня преступности, безработицы, загрязнения окружающей среды и т.п. индивида, его жизненного опыта, эмоционального состояния и т.д. В исследованиях качества жизни необходимо учитывать сложный характер взаимосвязи объективных и субъективных условий жизни.

Ключевые слова: публичное управление, органы публичной власти, качество жизни, мониторинг.

Summary. Empirical methods for measuring the quality of life of the population are considered. The necessity of aggregation of the system of quality of life indicators of different years and in different regions is proved at possible preservation of sufficient completeness of coverage by it of the multifaceted characteristic of the investigated concept.

The content of the category "quality of life" is defined as an integrative socio-economic indicator that synthesizes objective data and subjective sociological dimensions. The object of consideration is the population of a territory as a whole, and in this case the objectively existing processes and factors reflected in social statistics are registered. The objective component of quality of life here is manifested as a set of statistical indicators that record the position of the population in the stratified socio-economic space of a particular area. It is substantiated that the quality of life of the population can be considered by fixing

the subjective feelings of the population in the form of a certain holistic indicator of human satisfaction with the conditions of life, their lives in general.

It is determined that the objective model is designed to represent the quality of life as a result of a combination of different statistical indicators: crime, unemployment, pollution, etc., the subjective model is designed to reflect the subjective feelings of individuals formed on the basis of intellectual development the individual, his life experience, emotional state, etc. Quality of life research needs to consider the complex nature of the relationship between objective and subjective living conditions.

Key words: *public administration, public authorities, quality of life, monitoring.*

Постановка проблеми. Сучасною ознакою українського суспільства є неоднорідність якості життя населення за регіонами, яка неухильно зростає. При цьому в регіонах не спрацьовує правило: де вище рівень економічного розвитку, там мають бути вищими і соціальні характеристики, оскільки високорозвинений регіон повинен мати більші можливості для підвищення якості життя населення, і навпаки. Збереження цієї тенденції призводить до подальшого поглиблення протиріч на міжрегіональному рівні, які є джерелом напруженості у відносинах регіонів країни. Результати соціологічних та інших досліджень свідчать: серед причин кризового становища країни, її регіонів не існує таких, які мали б виключно об'єктивний характер. Практично всі причини містять і суб'єктивні детермінанти.

Основний шлях можливого вирішення соціальних проблем, що загострюються, вбачається в розробці і прийнятті єдиної стратегії соціально-економічного розвитку України, у межах якої слід створити комплекс державних і регіональних соціальних програм, спрямованих на радикальне поліпшення якості життя населення. Якість життя має стати головним критерієм розвитку людського потенціалу країни, досягнення її соціальної та

економічної безпеки. Проголошення зростання якості життя як загальнонаціональної ідеї має детермінувати соціальний зміст проведених реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема якості життя населення присвятили свої дослідження Е. Лібанова, О. Пальчук, І. Романюк, Н. Сітнікова, Л. Соболь та інші.

Мета статті – обґрунтувати емпіричні виміри концепту якості життя населення.

Виклад основного матеріалу. Система якості життя нараховує формування відповідного стану десятки показників, що робить її використання в аналітичних цілях на практиці досить складним. Особливо яскраво ця незручність виявляється при порівнянні показників якості життя різних років та у різних регіонах, адже вони не уніфіковані. Не менш складно порівнювати якість життя населення двох і більш регіонів. Навряд чи, наприклад, можна говорити про перевагу в рівні якості життя населення одного з таких регіонів тільки на тій підставі, що низка показників тут має більш високі значення, а інші – більш низькі.

Таким чином, виникає необхідність в агрегуванні системи таких показників при можливому збереженні достатньої повноти охоплення нею багатогранної характеристики досліджуваного поняття.

У цьому змісті «якість життя» корелює з такими поняттями, як потреби і споживання і виступає як інтегративний соціально-економічний показник [1, с. 8]. Його використання виступає як певний синтез об'єктивних даних і суб'єктивних соціологічних вимірів. З одного боку, об'єктом розгляду виступає населення тієї або іншої території в цілому, і в цьому випадку реєструються об'єктивно існуючі процеси і фактори, відбиті в соціальній статистиці. Об'єктивна складова якості життя тут проявляється як сукупність статистичних показників, що реєструють положення населення в стратифікованому соціально-економічному просторі певної

території. З іншого боку, якість життя населення можливо розглянути за допомогою фіксації суб'єктивних відчуттів населення у вигляді певного цілісного показника задоволеності людиною умовами життєзабезпечення, своїм життям у цілому. Така складна структура розглянутої дефініції створює значні як методологічні, так і технологічні труднощі при побудові інформаційної моделі показників і характеристик якості життя з метою побудови технології забезпечення якості життя.

У цьому разі слід доповнити, що нами під якістю життя в тому або іншому контексті розуміється комплексна характеристика умов життя і розвитку населення певної адміністративно-територіальної одиниці, що визначає його соціально-економічне становище і задоволеність умовами, які забезпечують життєдіяльність населення на визначеній території. Важливо зрозуміти, що тут має йтись не тільки про економічне благополуччя. Кінцеве завдання полягає в тому, щоб оцінити різні множинні взаємозалежності між проведеною соціально-економічною політикою, структурою державних або муніципальних витрат, соціальними умовами життєдіяльності населення і соціальним самопочуттям людини, включеної до тієї або іншої системи життєзабезпечення [2, с. 21].

Сформульоване нами визначення досліджуваної категорії дозволить розглянути ще один вимір інтерпретації якості життя, що полягає у визначенні якості життя як специфічного об'єкта дослідження і його відображень в інформаційних і аналітичних характеристиках і показниках. Життя населення конкретної території в контексті даного аналізу визначається як сукупність стійких спільнот людей, яка формується в умовах процесів соціально-економічної різноманітності життєдіяльності в територіально-адміністративних утвореннях, і відносин між цими спільнотами.

На цій основі складається соціальна розмаїтість умов життєдіяльності в регіональному розрізі, формуються соціально-територіальні відмінності. Належність людей до таких неоднаково розвинутих в економічному і

соціальному відношенні територій, і в першу чергу їх закріплення за поселеннями (постійне місце проживання), приводять до формування соціально-територіальних спільнот як соціальних утворень, що мають свої специфічні характеристики.

Визначена нами специфіка територіальних громад орієнтується на дослідження А. К. Галієва, В. Н. Іванова, В. І. Патрушева, В. Л. Зайченко й ін. Якість життя визначається тим, якою мірою здійснені наші потреби; наскільки ми цим задоволені; як результати цієї реалізації співвідносяться з соціальними стандартами і ресурсами всього суспільства або окремої території. Як уже зазначалося, історично склалося так, що вимір якості життя здійснювався двома різними способами: виміром об'єктивних умов життя і виміром її суб'єктивних оцінок. У межах цих двох підходів склалися, як було згадано нами, дві концептуальні моделі якості життя, що у літературі називаються об'єктивною і суб'єктивною, що й були використані для дослідження цього явища [3, с. 20].

Об'єктивна модель призначена для уяви про якість життя як результат комбінації різних статистичних показників: рівня злочинності, безробіття, забруднення навколишнього середовища тощо.

Суб'єктивна модель призначена для відображення суб'єктивних відчуттів індивідів, що формуються на основі рівня інтелектуального розвитку індивіда, його життєвого досвіду, емоційного стану тощо.

У дослідженнях якості життя необхідно враховувати складний характер взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних умов життя.

Різні варіанти поєднання об'єктивних умов життя і їх суб'єктивних оцінок дають чотири основних рівні якості життя (табл. 1).

Рівні якості життя

Об'єктивні життєві умови	Сприйняття і оцінка	
	Добре	Погано
Гарні	високий рівень якості життя*	дисонанс*
Погані	адаптація*	депривація*

*Примітка: назви наведені відповідно до термінології OECD

Наприклад, групу людей, що можна віднести до маркеру «гарне/добре», належить до групи населення, що має високий рівень якості життя. Група «депривація» являє собою класичне поле діяльності для проведення політики соціального захисту, діяльності суспільних фондів і благодійних організацій. Група «дисонанс» є джерелом протесту і соціальних змін. «Адаптація» часто являє собою в реальності безсилля і соціальний відступ у практиці суспільного розвитку. Ще Р. Мертон називав це конформістською формою девіантної поведінки, коли окремі соціальні групи не бачать негараздів і погоджуються з усім, не бажаючи щось змінювати.

Основна мета використання об'єктивних індикаторів у дослідженнях якості життя – по можливості точніший вимір рівня якості життя суспільства або індивіда на основі статистичної інформації.

Об'єктивні індикатори підрозділяють на дві групи: природні і соціальні. Природні індикатори, у свою чергу, поділяють на три групи:

- індикатори, що характеризують різні фізико-географічні умови проживання (широта і довгота; висота над рівнем моря; середньорічна температура; кількість сонячних днів у році; запаси прісної води; рівень сейсмічності тощо); біологічні умови (обсяг і розмаїтість флори і фауни; її придатність для харчування); рівень антропогенного навантаження на

природу (концентрації шкідливих речовин в атмосфері, воді і надрах; інтенсивність електромагнітних випромінювань, радіації тощо).

Соціальні індикатори підрозділяються на демографічні, економічні, правові, культурні, охорони здоров'я тощо [4, с. 11]. Наприклад, у демографії це показники середньої очікуваної тривалості життя, дитячої смертності і т.п. В економіці – ВВП на душу населення, рівень безробіття, частка зайнятих у сфері послуг і т.п.

Залежно від рівня розгляду соціальної системи і можливостей дослідника використовують від 4 (середня очікувана тривалість життя, забруднення навколишнього середовища, виробництво продуктів харчування на душу населення, продукція промислового виробництва на душу населення) до 1000 об'єктивних показників. На світовому рівні в цілому для цього мети використовують статистичні щорічники ООН з демографії, культури, охорони здоров'я, економіки, навколишнього середовища тощо. Як правило, для побудови типології країн світу використовують близько 150 соціальних макропоказників. Ці показники утворюють мережу, де усе пов'язано за рахунок нелінійних, прямих і зворотних зв'язків. На основі подібних досліджень, зокрема, встановлено, що Україна знаходиться в так званій «напівпериферії» світової системи між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються. Якщо для «центру» (групи високорозвинених країн) характерна висока якість життя, а для «периферії» (слаборозвинених країн) низька якість, то для «напівпериферії» – середня якість життя.

Проблемами виміру якості життя за об'єктивними індикаторами тривалий час займався Дж. Форрестер, який запропонував даний показник за п'ятьма глобальними індикаторами: чисельність населення, кількість накопиченого капіталу, частка капіталу в сільському господарстві, кількість наявних природних ресурсів і забруднень навколишнього середовища [5, с. 97]. Інші автори, наприклад В. А. Єгоров, Ю. Н. Калістов,

В. Б. Митрофанов і А. А. Піонтковський, виділяють дещо інші показники: чисельність населення, виробництво продуктів харчування на душу населення, очікувана середня тривалість життя, продукція промислового виробництва на душу населення, забруднення навколишнього середовища [6, с. 76].

Суб'єктивні індикатори якості життя підрозділяють на когнітивний компонент (раціональний) і ефективний (емоційний).

Когнітивний компонент складається з оцінки загальної задоволеності життям і оцінок задоволеності різними сферами життя. Оцінка загальної задоволеності життям і оцінка задоволеності різними сферами життя являють собою дві відносно незалежні психологічні реальності, оскільки вони формуються різними механізмами переробки інформації людиною.

Афективний компонент являє собою баланс позитивного і негативного афектів. Під балансом розуміється співвідношення величин негативного і позитивного афектів. До позитивних афектів належать такі відчуття: щастя, соціальної підтримки, особистої компетентності. Негативний афект виражається у відчуттях депресії, тривожності і стресу.

Особиста компетентність пов'язана з індивідуальним сприйняттям того, наскільки успішно індивідові вдається здійснювати рольові функції. Це поняття найбільш часто досліджувалося у сфері трудової діяльності, де рольові функції визначені найбільше конкретно, хоча також успішно воно досліджено й у особистому житті [7, с. 6]. Індивіди, що мають ясне і чітке уявлення про ті вимоги, що пред'являє їм суспільство, показують високий рівень компетентності, збільшують сприятливе самопочуття.

Вимір афективних компонентів якості життя звичайно доповнюється виміром щастя. Відчуття щастя-нещастя в цьому випадку розглядаємо як баланс між позитивними і негативними емоціями. При вимірі задоволеності різними сферами життєдіяльності звичайно використовують такі показники:

- дохід як основне джерело задоволення потреб індивідів у товарах і сервісному обслуговуванні;
- освіта як фактор, що забезпечує кар'єру й успіх у житті;
- робота як фактор, що впливає на життєвий успіх, родину тощо, детермінує розмір доходу і соціальний статус індивіда;
- домашнє господарство, шлюб і сімейне життя;
- соціальна участь, що визначає почуття значущості людини в суспільстві;
- сезонні зміни й ін. [8, с. 14].

Таким чином, на нашу думку, методико-технологічну модель оцінювання якості життя населення можна представити як багатofакторну конструкцію, що складається з двох частин: об'єктивної і суб'єктивної. Для виміру якості життя найчастіше використовують факторний аналіз з подальшим виміром об'єктів на основі виділених факторів, що являє собою метод багатомірної статистики, який дозволяє «зжати» масив вихідних даних до невеликої кількості показників. Міжрегіональні відносини пов'язані з підвищенням господарської й адміністративно-політичної самостійності регіонів – ситуація, у якій має здійснюватися економічна і соціально-політична взаємодія. Регіони перетворюються на дійсно самостійних суб'єктів держави, що діють у відповідності до своїх особливостей, інтересів, можливостей, цілей і установок. Розходження в умовах життя між регіонами визначаються не тільки безпосередньо показниками якості життя, але і їх географічними, етичними особливостями, кількісними і якісними характеристиками населення в цілому. Деякі з цих характеристик також передбачається враховувати при проведенні зіставлень. Завдання тут полягає в тому, щоб забезпечити рівні умови для задоволення першочергових потреб населення в різних регіонах країни.

Порівняльні виміри якості життя також можна проводити відповідно до природно-кліматичних зон. Інтегральний показник умов життя

населення визначає територіальну диференціацію в залежності від дії комплексу зональних факторів, що впливають на розходження в обсязі і структурі мінімальних споживчих бюджетів (природно-кліматичні умови, статеві-віковий склад населення, розмір і структура родин, щільність населення, характер розселення, економічний розвиток територій, особливості національного побуту тощо).

Іншою значущою для нас можливістю структурувати вимір якості життя за допомогою соціально-просторових осей координат виступає соціально-демографічне і доходно-майнове розшарування населення як у цілому в країні, так і на рівні регіонального співтовариства.

З урахуванням реалій сьогодення найбільш обґрунтованим уявляється виділення окремих страт на основі теорії соціальної стратифікації і мобільності. Опис і зіставлення соціально-економічних верств, що складаються, і груп населення здійснюються і розглядаються різними авторами в таких основних розрізах: доходно-майновому; соціально-демографічному; структурно-споживчому; споживчо-поведінковому тощо [274, с. 14].

Іншим, не менш важливим поняттям для визначення якості життя є «соціальна сфера», що виступає інтегральним засобом реалізації соціальної політики. Останнім часом широке поширення одержало уявлення про соціальну сферу як сукупність установ невиробничих галузей народного господарства: освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення тощо. Соціальна інфраструктура, безсумнівно, є складовою частиною соціальної сфери громадського життя і тому – об'єктом впливу державного управління і фактором соціальної політики. Але це – саме частина, а не вся соціальна сфера. Основним у ній є широке коло відносин між людьми і їх об'єднаннями – соціальні відносини. Вони формують різні соціальні системи, що утворюють у своїй системній єдності, разом з необхідною для їх функціонування інфраструктурою (різними установами), соціальну сферу

громадського життя. Функціональна роль соціальної сфери в житті суспільства полягає в тому, що в її рамках проходять відтворення і зміни соціальних зв'язків між людьми, умов і способу їх життєдіяльності, умов формування і задоволення їх життєвих потреб.

Актуальною ознакою сьогодення є поява нового суб'єкта в соціальній сфері – громадянина, що раніш був тільки її об'єктом. Важливою характеристикою суб'єкта є можливість вільного вибору їм виду, якості і кількості послуг, утім, забезпечених його платоспроможністю.

Практичне значення категорії якості життя складається, насамперед, у здатності норми, яка задається конкретно для даної особистості або спільності, виступати формою представлення і забезпечення гідності і свободи людей. Необхідні, належні характеристики, що задаються як якість життя для конкретної особистості або спільності визначають для них бажаний образ майбутнього і носять проектний характер, що і дозволяє використовувати їх як універсальний управлінський інструмент.

Якість життя носить інтенсивний характер, оскільки характеризує суб'єктність населення, тобто фактичну дієздатність різних спільнот і кожної окремої особистості. Враховуючи це, можна зробити висновок, що якість життя ні за яких обставин не може бути зведена до потреб і соціально-економічних благ: дієздатність є не наслідок благ, а їх причина або безвідносна до них підстава. При цьому застосування категорії якості життя носить не менш об'єктивний характер, чим інші категорії, що характеризують соціально-культурне й економічне благополуччя, наприклад, рівень життя.

Таким чином, якість життя характеризується реалізацією заданих як норма стійких станів особистості і спільності, тобто стійких елементів самодіяльного населення.

Якість життя, характеризуючи й описуючи об'єктивну суб'єктність, визначається рефлексивними практиками [51, с. 33] і знаннями, тобто принципово споруджуваними на основі аналізу суб'єктом засобів

організації свого мислення і діяльності. Рефлексивність як спрямованість свідомості на себе є фундаментальною властивістю роботи з визначення й організації необхідної якості життя. Іншою властивістю є безперервна порівнянність якостей життя різних особистостей або спільнот між собою (бенчмаркінг) як спосіб визначення реальності власної якості життя.

Висновок. Таким чином, дослідження якості життя як об'єкта управління обумовлює необхідність у застосуванні міждисциплінарного підходу, з метою аналізу комплексу умов, що забезпечує існування людини в суспільстві та є невід'ємним компонентом державного управління та місцевого самоврядування. Поліпшення якості життя в даному контексті означає збільшення можливостей людини реалізувати свої потреби і життєві плани, досягати особистого успіху.

На наш погляд, таке розуміння відповідає загальній тенденції соціального розвитку України, у якій орієнтація на особистий життєвий успіх усе частіше стає головною установкою. Правда, необхідно враховувати, що знаходженню справжньої якості життя (у її інтерпретації, що відповідає національним традиціям і гуманістичному погляду на людину і суспільство) відповідає лише успіх, досягнутий:

– без збитку духовним якостям особистості і духовному розвитку суспільства в цілому. Ця настанова є не тільки даниною традиції, але відбиває сучасну соціально-історичну перспективу, пов'язану з високою роллю інтелектуальних форм діяльності в постіндустріальному суспільстві;

– на основі гармонізації соціальних відносин, що виключає будь-які види дискримінації, соціальної несправедливості, дегуманізації громадського життя;

– з опорою на історичну традицію, поза якою соціальна самоідентифікація населення не може бути здійснена повною мірою.

Практичне вимірювання якості життя пов'язано з наявністю методичних ускладнень, що обумовлено такими причинами: по-перше,

значною кількістю показників і одночасним дефіцитом необхідної інформації; по-друге, кожний індикатор може мати позитивне, негативне або індиферентне відношення до якості життя; по-третє, у розглянутій схемі представлена спрощена ситуація, коли всі індикатори рівнозначні, однак у дійсності вони мають різну цінність, виявити яку досить складно. Тому визначення якості життя, її індикаторів неможливе без з'ясування принципів взаємин держави, суспільства й громадянина.

Література

1. Алферова М. Н. О возможном подходе к разработке региональной концепции и программы улучшения качества жизни населения. *Технологии качества жизни*. 2002. № 2. Т. 2. С. 1–10.
2. Берендеева А. Б. Предмет исследования – благополучие населения. *Социологические исследования*. 2006. № 5. С. 18–23.
3. Васильева О. І. Відхід від монофункціональності – основний пріоритет міського розвитку. *Керування сучасним містом*. 2001. № 4-6. С. 128–133.
4. Барская О. Л. Социальное самочувствие: методологические и методические проблемы исследования: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук: спец. 09.00.09 «Прикладная социология». М. Изд-во ИСИ АН СССР. 1989. 23 с.
5. Форрестер Дж. Мировая динамика. М. Прогресс. 1978. 396 с.
6. Методы и модели социально-экономического мониторинга / под ред. Шевякова А. Ю. и др. М. Институт социологии РАН. 1992. 207 с.
7. Давыдова Е В., Давыдов А.А. Измерение качества жизни. М. Ин-т социологии РАН. 1993. 51 с.
8. Айвазян С. А. Интегральные индикаторы качества жизни населения: их построение и использование в социально-экономическом управлении, межрегиональных образованиях. М. ВНИИТЭ. 2000. 287 с.

9. Dohrenved B. S. Some issues in research on stressfull lite events. *Journal ot nervous and mental diseases*. 1978. V. 16. № 1. P. 7–15.
10. Бурдье П. Социология политики; пер. с фр. Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М. Socio-Logos. 1993. 336 с.

References

1. Alferova M. N. O vozmozhnom podkhode k razrabotke regionalnoy kontseptsii i programmy uluchsheniya kachestva zhizni naseleniya. *Tekhnologii kachestva zhizni*. 2002. № 2. T. 2. S. 1–10.
2. Berendeeva A. B. Predmet issledovaniya – blagopoluchie naseleniya. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2006. № 5. S. 18–23.
3. Vasyly'eva O. I. Vidkhid vid monofunkcionalnosti – osnovnyj priorytet misjkoqho rozvytku. *Keruvannja suchasnym mistom*. 2001. 4-6. S. 128–133.
4. Barskaya O. L. Sotsialnoe samochuvstvie: metodologicheskie i metodicheskie problemy issledovaniya: avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. filos. nauk: spets. 09.00.09 «Prikladnaya sotsiologiya». M. Izd-vo ISI AN SSSR. 1989. 23 s.
5. Forrester Dzh. *Mirovaya dinamika*. M. Progress. 1978. 396 s.
6. *Metody i modeli sotsialno-ekonomicheskogo monitoringa / pod red. Shevyakova A. Yu. i dr. M. Institut sotsiologii RAN*. 1992. 207 s.
7. Davydova Ye V., Davydov A.A. *Izmerenie kachestva zhizni*. M. In-t sotsiologii RAN. 1993. 51 s.
8. Ayvazyan S. A. *Integralnye indikatory kachestva zhizni naseleniya: ikh postroenie i ispolzovanie v sotsialno-ekonomicheskom upravlenii, mezhregionalnykh obrazovaniyakh*. M. VNIITE. 2000. 287 s.
9. Dohrenved B. S. Some issues in research on stressfull lite events. *Journal ot nervous and mental diseases*. 1978. V. 16. № 1. P. 7–15.
10. Burde P. *Sotsiologiya politiki; per. s fr. Sost., obshch. red. i predisl. N. A. Shmatko*. M. Socio-Logos. 1993. 336 s.